

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCANDA MONETAR SİYASƏTİN İDARƏ OLUNMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5308.01- Ümumi iqtisadiyyat
Elm sahəsi: 53-İqtisad elmləri
İddiaçı : **Zaur İsa oğlu Ağakışiyev**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
“İqtisadiyyat” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: İqtisad elmləri doktoru, professor
Məhiş Aliş oğlu Əhmədov

Rəsmi opponentlər: İqtisad elmləri doktoru, professor
Şəfa Tofiq qızı Quliyeva

İqtisad elmləri doktoru, dosent
Yaşar Əzimağa oğlu Məmmədov

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Rövşən Ağahüseyn oğlu Həsənov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində
fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:



İqtisad elmləri doktoru, professor
Yaşar Atakişi oğlu Kəlbiyev

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Suqra İnqilab qızı Hübətova

Elmi seminarın
sədri:

İqtisad elmləri doktoru, professor
Rəsul Ənvər oğlu Babayev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. 2007-2009-cu ildə baş vermiş qlobal maliyyə böhranın təsirindən sonra qlobal müstəvidə mərkəzi bankların yürütdüyü monetar siyasət mürəkkəbləşmiş və beynəlxalq səviyyədə baş verən dəyişikliklərə qarşı kompleks tədbirlərin aparılmasını labüd hala gətirmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 02.02.2021-ci il tarixli Sərəncamına əsasən “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də beş Milli Prioritetin reallaşdırılması hədəfi, eyni zamanda da strateji yol xəritəsi üzrə nəzərdə tutulmuş hədəflərə nail olunması monetar strategiyada fundamental dəyişikliklərin aparılmasını zəruriləşdirmişdir. Ölkəmizdə uzunmüddətli investisiya resurslarının yaradılması, qeyri-neft sektorunun inkişafı, kapital və sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi, qlobal maliyyə bazarlarına inteqrasiya prosesinin sürətləndirilməsi məqsədilə bütün zəruri tədbirlərin görülməsi qarşıya strateji hədəf kimi qoyulmuşdur. Qloballaşan dünyanın iqtisadi münasibətlər sistemində geo-siyasi güc mərkəzlərinin ənənəvi qlobal əməkdaşlıq şəraitinə təsirinin artdığı bir şəraitdə ölkədə dayanıqlı monetar siyasətin icrası və tənzimləmə alətlərinin adekvatlığının təmin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Qloballaşma və rəqəmsallaşma prosesində baş verən sürətli dəyişmə tendensiyaları monetar və iqtisadi şəraitə də öz təsirini göstərməkdədir. Bu təsir iqtisadiyyatda şok effekti yaratdığından yeni risk ocaqlarının yaranmasına səbəb olur. Risklərin tənzimlənməsi dayanıqlı iqtisadi artımın vacib istiqaməti kimi çıxış etdiyindən monetar siyasətə təsir edən qlobal meyillər mövzunun aktuallığını artırır. Qlobal maliyyə bazarında baş verən mənfi tendensiyalar göstərdi ki, sağlam maliyyə sistemi formalaşdıran ölkələr bu şoklara qarşı dayanıqlı mövqe göstərə bilirlər. Ancaq baş verən şok təsirlərin qarşısının alınması tədbirləri ilə yanaşı uzunmüddətli planlaşdırma və dəstək modeli yaradılmadığı halda böhranların təsirinə məruz qalma ölkənin iqtisadi sistemini zəiflədir ki, bu da maliyyə itgilərinin yaranmasına gətirib çıxarır.

Ölkəmizin tanınmış bir sıra alimləri bu mövzu ətrafında kifayət qədər araşdırma aparmış və əhəmiyyətli nəticələr əldə etmişlər. Qeyd

olunan mövzuya ölkəmizin tanınmış iqtisadçı-alimləri Ə.Ə.Ələkbərov, Y.A.Kəlbəliyev, R.T.Həsənov, Z.F.Məmmədov, M.A.Əhmədov, S.M.Məmmədov, A.Ş.Şəkərliyev, E.M.Sadıqov, V.A.Qasımlı vəs. elmi əsərlərində toxunulmuşdur.

Monetar siyasətin alətləri, transmissiya mexanizmləri, strategiya, məzənnə siyasəti, inflyasiya hədəflənməsi kimi vacib aspektlərini əhatə edən mövzularda kifayət qədər xarici ölkə alimlərinin tədqiqatları vardır. Bu mövzuda T.Jovanovski, D.Hofman, V.Constâncio, A.Antonio, J.Bailliu, P.Hilbers, N.Broten, C.Crowe, S.Frederic, A.Breitenfellner, P.Wolfgang, B.Bernanke, W.Grostal, P.Christian, N.Dincer, J.Sigurdsson, R.Vestman və s. iqtisadçıların tədqiqat işlərini qeyd etmək istərdim.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini Azərbaycanda monetar siyasətin tənzimlənməsini və idarə olunmasını həyata keçirən təşkilati iqtisadi strukturlar təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə iqtisadiyyatın monetar tənzimləmə mexanizmi, beynəlxalq təcrübəyə uyğun perspektiv inkişaf istiqamətləri, qiymətlərin sabitliyinin təmini və iqtisadi inkişafa dəstək istiqamətində formalaşan iqtisadi münasibətlərin məcmusu təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin yazılmasında əsas məqsəd qlobal bazar münasibətləri və rəqəmsallaşmanın genişləndiyi bir şəraitdə monetar siyasətin tənzimlənməsi proseslərini araşdırmaq və iqtisadi artıma dəstək verən dayanıqlı maliyyə sisteminin yaradılması üçün qanunvericilik bazasında, makroprudensial mexanizmlərdə, monetar alətlərin bazara təsir istiqamətlərində təkmilləşdirilməli istiqamətləri aşkara çıxarmaqdan ibarətdir.

Tədqiqat işinin qarşıya qoyduğu məqsədlərin reallaşdırılması qeyd olunan prioritet vəzifələrin yerinə yetirilməsini tələb edir:

- Tənzimləmə proseslərinin icrasında monetar alətlərin rolunun qiymətləndirilməsi, o cümlədən qeyri-ənənəvi monetar alətlərin təsir xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi

- Maliyyə sabitliyinin təmin olunmasında makroprudensial mexanizmlərin rolu, BGN əmsalı rəhbər tutulmaqla kreditlərin verilməsi qaydasının öyrənilməsi

- Fiskal və monetar siyasət arasında koordinasiyalı fəaliyyətin əsas kəsişmə nöqtələri və onların xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi

- Məzənnə rejimi seçiminə təsir edən amillər və onların xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi
- Monetar siyasətdə qəbul olunan qərarların transmissiya mexanizmlərinin öyrənilməsi
- Karbonsuzlaşdırılmış iqtisadiyyat konsepsiyasının, iqlim dəyişikliyinə monetar siyasətə təsir xüsusiyyətinin araştırılması
- Sistem risklərinin effektiv tənzimlənməsi yollarının müəyyən edilməsi
- Maliyyə texnologiyalarının, rəqəmsallaşmanın inkişafı şəraitində monetar tənzimləmədə yaranan və onların xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi
- Pandemiya böhranı və onun spesifik təsir xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla biznesin davamlılığının təmin olunması yollarının öyrənilməsi
- Normativ hüquqi qanunvericilik bazasının tənzimləmə proseslərinə adekvatlığının araştırılması

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işi yazılarkən faktların toplanması və təhlili, abstraktlaşdırma, ümumiləşdirmə, ekonometrik modelləşdirmə, müqayisə və sistemləşdirmə üsullarından istifadə olunmuşdur. Nəzəri metodoloji əsaslarını maliyyə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı fərman və sərəncamlar, pul siyasətinin istiqamətləri və icmal hesabatları, rəqəmsal ödəniş strategiyası, maliyyə xidmətinin inkişafı ilə bağlı strateji yol xəritəsi, sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilən strategiyalar və dövlət proqramları, xarici dövlətlərin mərkəzi bankları və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının dövrü nəşrləri və statistik hesabatları, elmi tədqiqat işləri, monetar siyasətin tənzimlənməsini əhatə edən normativ hüquqi qaydalar təşkil edir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakı şəkildə təsnifləşdirilmişdir:

- Qlobal iqtisadi proseslərin təsirlərinin yumşaldılması çevik tənzimləmə metodlarının və alətlərinin tətbiqi ilə sıx bağlıdır.
- Maliyyə dayanıqlığının artırılması, sağlam kreditləşmə və məsuliyyətli borclanma maliyyə sabitliyinin zəruri şərtidir.
- Müasir dövrün monetar tənzimləmə istiqamətlərində karbonsuzlaşdırılmış iqtisadiyyat, iqlim dəyişikliyi konsepsiyası strateji yanaşmaların əsas istiqaməti kimi çıxış edir.

- Monetar göstəricilər əsasında hazırlanan proqnoz məlumatların kommunikasiyası monetar şəraitə təsir edən əsas istiqamətlərdən biridir.

- Maliyyə texnologiyalarının inkişafı və sürətli rəqəmsallaşma monetar tənzimləmə çərçivəsinin təkmilləşdirilməsini tələb edir.

- Bank əməliyyatlarının təhlükəsizlik səviyyəsinin artırılması monetar şəraitin formalaşmasının zəruri tələbidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin nəticəsində aşağıdakı elmi yeniliklər müəyyən olunmuşdur:

- Çevik qərarların qəbulu və tədbirlərin həyata keçirilməsində istifadə olunan müasir texnoloji imkanlar və onların istifadə şəraitinin xüsusiyyətləri üzə çıxarıldı.

-Maliyyə dayanıqlığının artırılması, əməliyyatların təhlükəsizliyi və fəaliyyətin davamlılığı çağırışlarına cavab olaraq monetar tənzimləmənin prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

-Herfindahl-Hirschman Index (HHI) və Four-Firm Concentration Ratio (CR4) metodikalarına əsasən bankların depozit və kredit portfeli göstəricilərinin bazar payına görə təmərküzləşmə səviyyəsinin hesablanması aparıldı. HHI metodikasına əsasən depozit (1589.23) və kredit (1145.15) üzrə alınan nəticəyə görə banklararası rəqabət təzyiqlərinin mövcudluğuna baxmayaraq bir neçə bankın yüksək bazar təmərküzləşmə payına malik olması bazar şərtlərinə əhəmiyyətli təsir edir. Bazara təsir imkanının böyük banklarda olmasına baxmayaraq, kiçik rəqiblərin də inkişaf etmə imkanları vardır.

CR4 metodikasına əsasən alınan nəticəyə görə depozit (71.99%) və kredit (60.41%) bazar təmərküzləşmə payında dominant mövqeyə malik bankların olduğu ortaya çıxdı.

-İqlim dəyişikliyinə təsiri nəzərə alınaraq yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesində bank-maliyyə sektorunun təşvik edilməsi yolları müəyyən edilmişdir.

- VAR model tətbiqi ilə kreditləşməyə təsir edən iqtisadi göstəricilər qiymətləndirilmişdir. Belə nəticələnmişdir ki, uçot faiz dərəcəsi (0.95%), verilən kreditlərin faiz dərəcəsi (0.86%) kredit qoyuluşlarına əsaslı təsir göstərmir. Valyuta məzənnəsi (5.27%), pul kütləsi (11.94%) və inflyasiya (1.97%) kimi iqtisadi göstəricilərin təsir payının isə daha çox olduğu müəyyən olundu.

-Maliyyə texnologiyalarının inkişafı və sürətli rəqəmsallaşma şəraitində mərkəzi bankın rəqəmsal valyutasının (CBDC) buraxılmasının əhəmiyyəti və perspektiv imkanları qiymətləndirilmişdir.

-Monetar tənzimləmə siyasətin effektivliyinə təsir edən normativ hüququ bazaların təhlili aparıldı, əlavə və ya dəyişikliklərin aparılması tövsiyə olunan hissələrin əsaslandırılması təqdim olundu.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəticələri və təhlil olunan istiqamətləri ali təhsil müəssisələrində dərs vəsaiti kimi istifadə olunmaqla bərabər beynəlxalq və yerli təcrübənin müqayisəvi təhlilinin müsbət və mənfi tərəflərinin öyrənilməsində, eyni zamanda monetar tənzimləyici orqan tərəfindən resurs mənbəyi kimi istifadə oluna bilər. Tənzimləyici orqanın qərarları iqtisadi inkişafı ilə bağlı olduğundan iqtisadi şəraitin davamlı təhlil olunması böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir. İqtisadi şəraitin tələblərinə uyğun siyasətin formalaşdırılması zamanı gözlənilməz və məhdud zaman şəraitində yaranan risklərin də paralel tənzimlənməsində tədqiqat işinin müsbət nəticə verəcəyi qənaətinəyik.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya mövzusunun məzmununa uyğun olaraq yerli və xarici jurnallarda 11 məqalə çap olunmuşdur. Dissertasiya işinin əhatə etdiyi mövzular elmi-praktiki konfrans və seminarlarda müzakirə olunmuşdur. Bundan başqa böhranlar və onların qarşısının alınması tədbirlərinin bankların sağlamlaşdırılmasına töhfələri mövzusunda tövsiyə və təkliflər verilmiş, maliyyə texnologiyalarının və rəqəmsallaşmanın bank aktivlərinə təsiri mövzusunda debatlar təşkil olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmiDissertasiya giriş, III fəsil, 9 paragraf, nəticə, 14 cədvəl və 19 şəkildən ibarətdir. Tədqiqat işi hazırlanarkən 202 sayda ədəbiyyatdan istifadə olunmuşdur. Şəkillər, cədvəllər, ədəbiyyat siyahısı, əlavələr istisna olmaqla dissertasiyanın ümumi həcmi 256817 işarədən formalaşmışdır (Giriş 13131 işarə; I fəsil 62980 işarə; II fəsil 82877 işarə; III fəsil 85656 işarə; Nəticə 11660 işarə; İxtisarlardan siyahısı 513 işarə).

DİSSERTASIYA İŞİNİN STRUKTURU

Giriş

I Fəsil. Monetar siyasətin idarəedilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları

- 1.1. Monetar siyasətin təkamülünün konseptual əsasları
- 1.2. Monetar siyasətin alətlərinin tətbiqinin xarakterik cəhətləri və transmissiya mexanizmlərinin təsiri istiqamətlərinin qiymətləndirilməsi
- 1.3. Beynəlxalq təcrübədə monetar siyasətin idarə edilməsində tətbiq olunan strateji yanaşmalar və onlardan ölkəmizdə istifadə imkanları

II Fəsil. Azərbaycanda aparılan monetar siyasətin təhlili və qiymətləndirilməsi

- 2.1. Azərbaycan Mərkəzi Bankının monetar tənzimləmə siyasətinin xarakterik xüsusiyyətləri və monetar şəraitin qiymətləndirilməsi
- 2.2. Monetar strategiyada inflyasiya hədəflənməsi rejimi və onun xarakterik xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi
- 2.3. Covid-19 böhranı şəraitində iqtisadi tənzimləmə tədbirləri, onların xarakterik xüsusiyyətləri və qiymətləndirilməsi

III Fəsil. Monetar siyasətin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

- 3.1. Ekonometrik modeləşdirmənin bazasında iqtisadi göstəricilərin qiymətləndirilməsi
- 3.2. Monetar strateji yanaşma və rəqəmsallaşma çağırışları qarşısında təkmilləşdirilmə istiqamətləri
- 3.3. Monetar şəraitə təsir edən müvafiq normativ hüquqi qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və institusional inkişaf istiqamətlərinin qiymətləndirilməsi

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

İxtisarlarda siyahısı

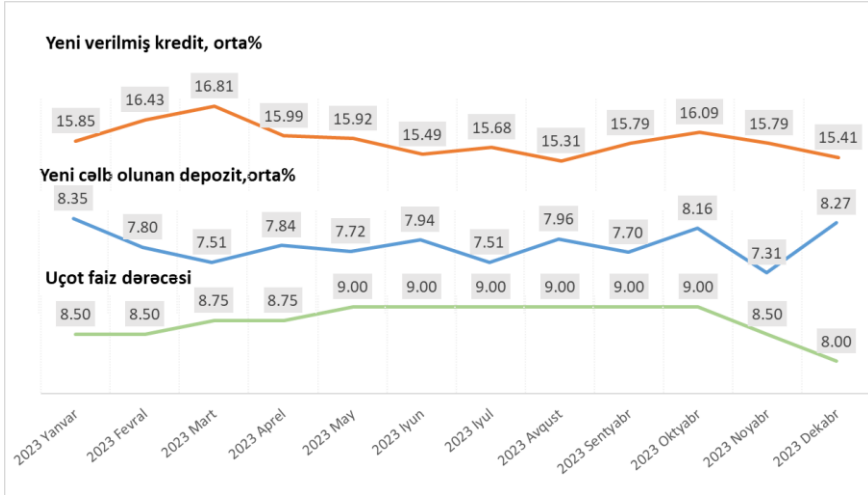
Əlavələr

Dissertasiya işinin əsas məzmunu

1. Qlobal iqtisadi proseslərin təsirlərinin yumşaldılması çevik tənzimləmə metodlarının və alətlərinin tətbiqi ilə sıx bağlıdır

Qiymət sabitliyinin təmin olunmasının vacib şərtlərindən biri monetar şəraitə uyğun alətin mövcud olmasıdır. Məhz monetar alətlərin istifadəsi ilə maliyyə sisteminə təsir imkanları yaranır ki, burada da əsas məqsəd iqtisadi subyektlərin maliyyələşdirilməsi şəraitinə təsir etmək və inflyasiyanın məqbul həddə saxlanmasına nail olunmasıdır. Uçot faiz dərəcəsi siyasəti əsas alətlərdən biri kimi istifadə olunur və bu alət beynəlxalq təcrübədə monetar qərarların bazara təsiri imkanı ən geniş olan alət kimi tanınır. Lakin ölkəmizdə bu alətin geniş istifadə olunmasına baxmayaraq təsir səviyyəsi çox zəifdir. Apardığımız ekonometrik tədqiqatda kredit qoyuluşu göstəricisinin təsiredici faktorlardan asılılığının kəmiyyətə qiymətləndirilməsi modelinin nəticəsinə görə uçot faiz dərəcəsi 0,95%, verilmiş kreditlər üzrə orta faiz dərəcəsi 0,86%, M3 pul aqreqatı 11,94%, manatın xarici valyutaya qarşı rəsmi orta məzənnəsi 5,27%, inflyasiya səviyyəsinin 1,97% təsir etdiyi müəyyən olundu. Həmçinin də təqdim edilən şəkil 1-də göründüyü kimi uçot faiz dərəcəsinin dəyişməsi ölkədə yeni cəlb olunan depozitlər və yeni verilən kreditlər üzrə orta faiz dərəcəsinin dəyişməsinə əsaslı təsir etmədiyini deyə bilərik. Onu da qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanda milli valyutanın dəyərini formalaşdıran tam üzən məzənnə rejiminin mövcud olmaması və təsbit olunan məzənnə rejimi şəraitində faiz dərəcəsinin manatın nominal kursuna adekvat təsiri özünü tam göstərmir. Həmçinin ölkədə banklar və qeyri-bank kredit təşkilatlarından əlavə resurs cəlbi və resursların paylanmasının alternativ sahəsi kimi korporativ istiqraz bazarının inkişaf etdirilməsi bu istiqamətdə öz təsirini göstərə bilər. Bunun üçün davamlı islahatlar, şəffaf maliyyə göstəricilərin yaradılması, bazara açıqlıq səviyyəsinin artırılması, struktur islahatların aparılması və kadrların peşəkar biliklərinin artırılması tələb olunur. Belə bir şəraitdə bazar tənzimləmə mexanizmləri formalaşanaqəd faiz dərəcəsinin aşağı salınması tədbiri kimi verilən kreditlərin istiqamətindən asılı olaraq orta faiz dərəcəsinin maksimal hədlərinin müəyyən edilməsi tövsiyə olunur. Belə olduğu halda kredit təşkilatları əlavə xərclərin optimallaşdırılması tədbirlərini apararaq faiz dərəcəsinin aşağı salınmasına nail ola bilər ki, bu da kreditləşmə imkanı

və şəraitinin formalaşmasına, iqtisadi artıma müsbət təsir edə bilər.



Şəkil 1. Uçot faiz dərəcəsi göstəricisinə uyğun formalaşan kredit və depozitlərin orta faiz dərəcəsinin dinamikası

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı məlumatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır (<https://cbar.az/page-40/statistical-bulletin>)

Digər təkmilləşdirilməli istiqamət kimi məzənnə rejiminin üzən məzənnə rejiminə keçirilməsi ilə bağlı olduğunu düşünürük. Azərbaycanda “üzən məzənnə rejimi”nə uğurlu keçidin əsas təməl şərtləri qeyd olunan istiqamətlərin inkişafı ilə birbaşa bağlıdır və hesab edirik ki, bu istiqamətdə aparılan iqtisadi siyasətin real nəticələri üzən məzənnə rejiminə keçid prosesinə uyğun şəraiti formalaşdırma biləcək:

- valyuta bazarına təklif kanallarının artırılması
- iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi
- ticarətdə payı yüksək olan ölkələrlə yerli valyutada sövdələşmələrin genişləndirilməsi
- maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin genişləndirilməsi, qlobal maliyyə bazarlarına inteqrasiya tədbirlərinin icrası
- investisiya cəlbı, biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi
- yerli valyutaya inamın yaradılması
- rəqabətə davamlı məhsulların ixracı

Monetar strategiyada nəzərə alınan bir çox amillər, ideyalar və proqnozlar gələcək iqtisadi gözləntilərin qeyri müəyyənliyi şəraitində

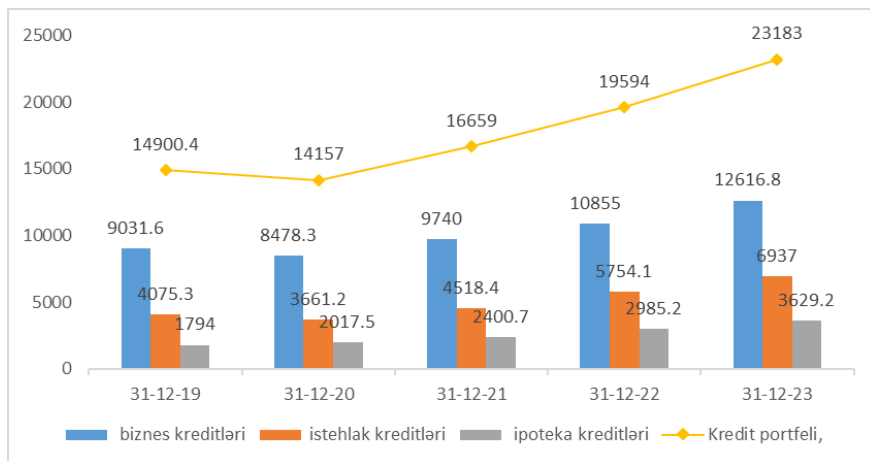
qurulduğundan tənzimləyici orqanlar struktur və müvəqqəti tənzimləmələrin icra olunmasında, alternativ ssenarilərin seçilməsində, stress-testlərdə bir çox çətinliklərlə üz-üzə qalırlar və bəzən də reallaşan qısamüddətli statistik göstəricilərə nəzərən növbəti addımları müəyyən edirlər. Bu da onu deməyə əsas verir ki, monetar tənzimləmə strategiyaları artıq uzunmüddətli dövrlərdə özünü tam olaraq doğrultmur və müvafiq olaraq da transmissiya mexanizmləri, monetar alətlər öz təsirini göstərə bilmir. Bu səbəblə strateji tənzimləmə tədbirləri uzunmüddətli perspektiv imkanlar və proqnozlara əsasən deyil, daha çox real nəticələrə əsasən data əsaslı qərarvermə təcrübəsində davam etdirilir. Çevik tədbirlərin görülməsi isə “Data Science”, “Machine learning” kimi innovativ texniki imkanların istifadəsi şəraitində həyata keçirilir.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlirik ki, mərkəzi banklar böyük məlumat bazalarından asılıdır, bu məlumatlardan məqsədli və çevik istifadə şəraitinin yaradılması tövsiyə olunur ki, bu da tənzimləmə siyasəti tədbirlərinin effektivliyini artırır.

2. Maliyyə dayanıqlığının artırılması, sağlam kreditləşmə və məsuliyyətli borclanma maliyyə sabitliyinin zəruri şərtidir.

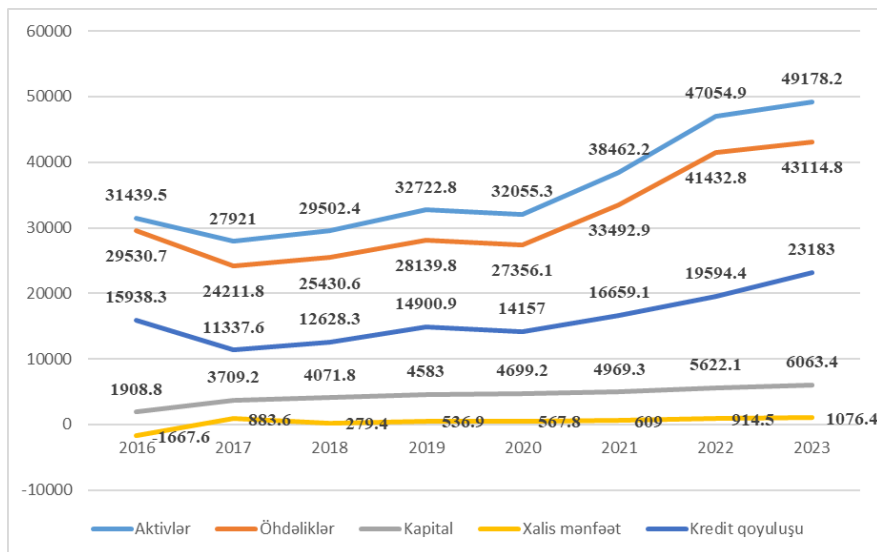
Ölkədə kredit portfelinin artırılması potensialı böyükdür, portfelin formalaşdırılmasında sağlam kreditləşdirmənin prinsipləri qorunmalı və təkmilləşdirilməlidir. Təqdim edilən şəkil 2-də görüldüyü kimi 2020-ci ildə pandemiyanın təsiri ilə kredit portfeli 5 % nisbətində azalmışdır, 2021-ci ildə isə iqtisadi aktivliyin bərpası şəraitində öncəki illə müqayisədə kredit portfelinin ümumi həcmində 17.7%, 2023-cü ildə isə öncəki illə müqayisədə 18.3% nisbətdə artım baş vermişdir. Bank sektorunun aktivləri, kapitallaşma səviyyəsi, öhdəlikləri, mənfəətlilik səviyyəsi sektorda vəziyyətin stabil olduğuna işarə edir(şəkil 3). Eyni zamanda depozitlərin valyuta strukturunun (şəkil 4) təhlili göstərir ki, milli valyutada sabitliyin bərqərar olması manatla depozit cəlbini də sürətləndirmişdir. Cəmi depozit portfelinə xarici valyutada olan depozitlərin payı 2018-ci ildə 65.3%, 2021-ci ildə 49.4%, 2022-ci ildə 48.4%, 2023-cü ildə isə 39.8%, təşkil etmişdir. 2018-ci ildə banklarda manatla olan depozitlərin məbləği 7581.7 mln. manat təşkil etdiyi halda 2021-ci ildə bu məbləğ 14681.7 mln.manata yüksəlmişdir ki, bu da 93.7% artım deməkdir. 2023-cü

ildə də də öncəki illə müqayisədə 18.9% artım baş vermişdir.



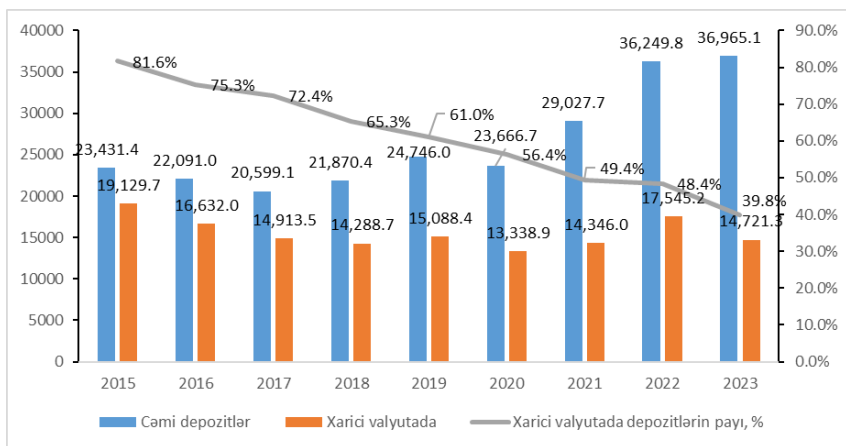
Şəkil 2. Bankların kredit portfelinin strukturu barədə məlumat, mln. manatla

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı məlumatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır (<https://cbar.az/page-40/statistical-bulletin>)



Şəkil 3. Bank sektorunun aktivləri, öhdəlikləri, kapitalı, mənfəətilik göstəriciləri haqqında məlumat, mln. manatla

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı məlumatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır (<https://cbar.az/page-40/statistical-bulletin>)



Şəkil 4. Xarici valyutada olan depozit həcmələrinin dinamikası, mln. manat

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı məlumatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır (<https://cbar.az/page-40/statistical-bulletin>)

Portfelin artırılma potensialı yüksəkdir, bu portfelin sağlam formalaşdırılması dayanıqlı maliyyə sisteminin vacib elementi kimi çıxış edir. “Kredit təşkilatlarında sağlam kreditləşmə və məsuliyyətli borclanma” Prinsipləri müəyyən olunması bank sektorunun maliyyə dayanıqlığının artırılmasına öz töhfəsini vermişdir¹.

İqtisadi şəraitin sürətlə dəyişdiyi, xüsusilə də regional və global təhlükəsizlik məsələləri monetar şəraitə əhəmiyyətli təsir etməkdədir. Xüsusilə də istənilən siyasi məsələnin qloballaşması, iqtisadi sanksiyaların tətbiqi dünya iqtisadiyyatına da öz təsirini göstərir. Qeyd olunan əks təsirlər kredit borcu olan müştərilərə də öz təsirini göstərə bilər. Mövcud qaydalarda BGN 45% əmsalının pozulması ilə 70%-dək nisbətdə kreditlərin ayrılmasının mümkünlüyünün nəzərdə tutulması inflyasiya təzyiqinin davam etdiyi şəraitdə kreditlərin ödənilməsində problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Banklararası bazarda böyük satış həcmələrinə nail olmaq üçün banklar bu göstəricinin yüksək

¹ Kredit təşkilatlarında sağlam kreditləşmə və məsuliyyətli borclanma Prinsipləri // 04 may 2016-cı ildə qəbul edilmişdir. -Bakı: Qanun, Protokol 7, - 2016, -s.5.; Ağakışiyev Z.İ, Bank sistemində sabitliyin bərpasına yönəldilmiş monetar siyasətin qiymətləndirilməsi // -Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının “Elmi əsərlər” toplusu, Maliyyə, pul-kredit siyasəti seriyası, -2019, №6, - s. 214-221.

nisbətlərini rəhbər tutaraq kredit satışı həcmələrini artırmağa meyilli olduğu nəzərə çarpmaqdadır ki, bu da müştərilərin borc yükünün artmasına səbəb olmaqdadır. Təvsiyyə edirik ki, 45% BGN pozulması ilə verilən kreditlərin istehlak krediti portfelinə nisbəti göstəricisi tətbiq olunsun. Belə bir göstəricinin tətbiq olunması portfelin keyfiyyət göstəricisinin pisləşməsi riskinin qarşısının alınmasında əhəmiyyətli ola bilər. Bundan başqa müştərilərin mövcud gəlir xərc səviyyəsinin detallı hesablanması şərtilə BGN əmsalının pozulması qaydasında maksimal pozulma limitinin tətbiq olunması tövsiyə olunur.

Qlobal səviyyədə investisiyanın cəlbi və qorunması proqramının təkmilləşdirilməsi dayanıqlı iqtisadi inkişafın zəruri elementi kimi çıxış edir. Təqdim edilən cədvəl 1-də göründüyü kimi, investisiyanın böyük hissəsi daxili mənbələr hesabına həyata keçirilir və ilbəl xarici mənbənin iştirak payı sürətlə azalmaqda davam edir. Eyni zamanda özəl sektorun payı get-gedə azalma ilə özünü göstərir. Belə ki, 2015-ci ildə özəl sektorun iştirak payı 65.3% təşkil edirdisə, 2023-cü ildə bu pay 43.9%-ə düşmüşdür. Eynilə xarici mənbə hesabına investisiya 44% təşkil etdiyi halda, 2023-cü ildə bu nisbət 19.1%-ə düşmüşdür.

Cədvəl 1. Əsas kapitala investisiya həcmi, mlrd. man

İl	Əsas kapitala investisiyalar	neft-qaz sektoru	qeyri neft-qaz sektoru	%, pay	Daxili mənbə	Xarici mənbə	Dövlət sektoru	Özəl sektoru
2015	15957	7157.0	8800.0	55%	56.00%	44.00%	34.70%	65.30%
2016	14903.4	8603.4	6300.0	42%	40.50%	59.50%	33.80%	66.20%
2017	15550.8	8450.8	7100.0	46%	44.60%	55.40%	37.80%	62.20%
2018	17238.2	5948.9	11289.3	65%	69.70%	31.30%	46.70%	53.30%
2019	17184.3	5489.5	11694.8	68%	69.80%	30.20%	48.30%	51.70%
2020	17226.1	6077.7	11148.4	65%	69.90%	30.10%	41.60%	58.40%
2021	16127.0	5765.5	10361.5	64%	73.10%	26.90%	46.60%	53.40%
2022	18272.3	5400.4	12871.9	70%	80.60%	19.40%	50.70%	49.30%
2023	20296.6	6265.5	14031.1	69%	80.90%	19.10%	56.10%	43.90%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının pul siyasəti icmalı, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, <https://www.stat.gov.az/>

Maliyyə dayanıqlığının təmin olunması istiqamətlərindən biri də əmanətlərin sığortalanma qaydasında nəzərdə tutulan prinsip və şərtlərin monetar şəraitin tələblərinə uyğun olmasına bağlıdır. Əmanətlər kreditləşmə fəaliyyətinin əsas resurs bazası kimi çıxış etdiyindən onun sığortalanma qaydası və sığortalanan məbləğ hissəsi resursların banklarda cəmləşməsinə əsas təsir edici faktor kimi çıxış edir. Burada

əsas narahatedici məqam sahibkarlara aid əmanətlərin 20000 manatadək olan hissəsinin sığortalanması, hüquqi şəxslərin əmanətlərinin isə ümumiyyətlə sığortalanmaması ilə bağlıdır. Hüquqi şəxslərin əmanətləri ilə bağlı sığortalanma sisteminin prosedur qaydalarının olmaması isə hüquqi şəxslərin daha çox iri banklarda cəmləşməsinə, digər bankların isə bu imkandan məhrum olmasına gətirib çıxarır. Təvsiyə edirik ki, sahibkarlıq subyektləri və hüquqi şəxslərin hesablarının sığortalanması ən azı fiziki şəxslərə aid limit çərçivəsində sığortalansın.

Tədqiqat prosesində bank sektorunun depozit və kredit portfelinə görə bazar payı səviyyəsinin ölçülməsi aparılaraq onun adekvatlığı, inkişaf səviyyəsi və təmərküzləşmə dərəcəsi müəyyən olunmuşdur. Cədvəl 2 məlumatları əsasında ilk növbədə depozit portfeli üzrə qiymətləndirmə aparılmışdır. Hesablama Herfindahl-Hirschman Index (HHI) və Four-Firm Concentration Ratio (CR4) metodikalarına əsasən aparılmışdır. Herfindahl-Hirschman Index (HHI) hesablama formulu:

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2$$

burada,

S_i -bankların bazar payı; n -bazardakı bankların sayı

Cədvəl 2. 2023-cü il üzrə bankların depozit portfeli, manatla

S/S	Bankın adı	Depozit portfeli	Bankların depozit bazarında xüsusi çəkisi (XÇ), %	Bankların depozit bazarında xüsusi çəkisinin kvadratı, XC^2
1	ABB	9,396,185,910	27.20	739.58
2	Pasha Bank	6,935,175,000	20.07	402.90
3	Kapital Bank	6,321,619,000	18.30	334.76
4	Xalq Bank	2,220,971,800	6.43	41.32
5	Bank Respublika	1,443,971,000	4.18	17.47
6	Unibank	1,215,892,000	3.52	12.38
7	Accessbank	1,051,575,000	3.04	9.26
8	ATB	484,586,000	1.40	1.97
9	Yelo Bank	1,292,023,230	3.74	13.98
10	Rabitabank	753,824,000	2.18	4.76
11	Bank of Baku	515,767,850	1.49	2.23
12	Ziraat Bank Azerbaijan	411,422,000	1.19	1.42
13	Turanbank	458,880,000	1.33	1.76
14	ASB	458,647,240	1.33	1.76
15	Premium Bank	426,770,000	1.24	1.53
16	Yapı Kredi Bank	366,695,170	1.06	1.13
17	Expressbank	230,441,000	0.67	0.44
18	Bank BTB	152,905,000	0.44	0.20
19	AFB Bank	168,256,290	0.49	0.24
20	VTB	89,351,000	0.26	0.07
21	Bank Avrasiya	48,484,560	0.14	0.02
22	Naxçıvanbank	63,418,600	0.18	0.03
23	Melli İran Bankı Bakı filialı	44,027,260	0.13	0.02
CƏMİ : 34,550,888,910				HHI = 1589.23

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı məlumatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

HHİ hesablamasında alınan nəticə 3 tip təmərküzləşmə meyarı üzərindən qiymətləndirilir:

1. Aşağı səviyyədə təmərküzləşmə (yüksək rəqabət) <1000 . Bazar payı uğrunda rəqabət aparan çoxsaylı bankların yer aldığı, yüksək rəqabətli bazarın olduğunu göstərir.

2. Orta səviyyədə təmərküzləşmə $>1000 \leq 1800$. Bir neçə bankın bazar payının əhəmiyyətli hissəsinə malik olduğu, banklar arasında balanslaşdırılmış rəqabət mühitinin olduğunu göstərir.

3. Yüksək təmərküzləşmə (oliqopoliya və ya monopoliyaya bənzər) >1800 . Az sayda bankın bazarda üstünlük təşkil etdiyi yüksək təmərküzləşmə olan bazarı göstərir.

HHİ hesablamada alınan faktiki nəticə 1589.23 oldu ki, bu da təmərküzləşmə meyarlarından orta səviyyədə təmərküzləşmə meyarına düşür. Bu meyara görə bir neçə bank depozit üzrə bazar payının əhəmiyyətli hissəsinə malikdir, banklar arasında balanslaşdırılmış rəqabət mühiti vardır.

Four-Firm Concentration Ratio (CR4) metodikasına əsasən Cədvəl 2.1.5 məlumatları əsasında ilk yerləri tutan 4 bankın depozit portfeli üzrə bazar təmərküzləşmə payı hesablanmışdır. Four-Firm Concentration Ratio (CR4) hesablama formulu:

$$CR_4 = s_1 + s_2 + s_3 + s_4$$

burada, $s_1 + s_2 + s_3 + s_4$ - ən böyük 4 bankın bazar payını göstərir.

Ümumi şərh diapazonunun qiymətləndirilməsi:

1. $CR_4 < 30\%$: Potensial olaraq yaxşı rəqabətə malik nisbətən təmərküzləşməmiş

2. $CR_4 > 30\% < 50\%$ arasında: orta dərəcədə təmərküzləşmiş bazar

3. $CR_4 > 50\%$: dominant paya sahib olan bir neçə böyük bankda təmərküzləşmiş bazar

CR4 metodikasına əsasən alınan nəticə 71.99% olmuşdur ki, bu da qiymətləndirmə meyarının $CR_4 > 50\%$ diapazonuna düşür ki, bu da depozitlərin dominant paya malik bir neçə bankda təmərküzləşdiyini göstərir.

Cədvəl 3 məlumatları əsasında həmçinin kredit portfeli üzrə qiymətləndirmə aparılmışdır.

Cədvəl 3. 2023-cü il üzrə bankların kredit portfeli, manatla

S/S	Bankın adı	Kredit portfeli	Bankların kredit bazasında xüsusi çəkisi (XC), %	Bankların kredit bazasında xüsusi çəkisinin kvadratı, XC^2
1	ABB	5,048,771,910	21.73	472.12
2	Pasha Bank	4,271,823,000	18.38	337.99
3	Kapital Bank	2,835,443,000	12.20	148.91
4	Xalq Bank	1,879,879,000	8.09	65.45
5	Bank Respublika	1,174,229,000	5.05	25.54
6	Unibank	1,047,741,000	4.51	20.33
7	Accessbank	1,013,765,000	4.36	19.04
8	Yelo Bank	764,309,950	3.29	10.82
9	Rabitabank	721,159,000	3.10	9.63
10	ATB	447,399,000	1.93	3.71
11	Bank of Baku	659,043,320	2.84	8.04
12	Turanbank	629,356,000	2.71	7.34
13	Premium Bank	471,886,000	2.03	4.12
14	Expressbank	409,253,000	1.76	3.10
15	Ziraat Bank Azerbaijan	390,942,000	1.68	2.83
16	Yapı Kredi Bank	291,777,800	1.26	1.58
17	Bank BTB	280,902,000	1.21	1.46
18	ASB	256,472,010	1.10	1.22
19	VTB	187,120,000	0.81	0.65
20	AFB Bank	180,050,330	0.77	0.60
21	Bank Avrasiya	137,169,370	0.59	0.35
22	Naxçıvanbank	130,718,950	0.56	0.32
23	Melli İran Bankı Bakı filialı	6,677,880	0.03	0.00
CƏMI : 23,235,888,520				HHI = 1145.15

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı məlumatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

HHI hesablamada alınan faktiki nəticə 1145.15 oldu ki, bu da təmərküzləşmə meyarlarından orta səviyyədə təmərküzləşmə meyarına düşür. Bu meyara görə bir neçə bank kredit üzrə bazar payının əhəmiyyətli hissəsinə malikdir, banklar arasında balanslaşdırılmış rəqabət mühiti vardır.

Four-Firm Concentration Ratio (CR4) metodikasına əsasən Cədvəl 3 məlumatları əsasında ilk yerləri tutan 4 bankın kredit portfeli üzrə bazar təmərküzləşmə payı hesablanmasında 60.41% nəticə alındı ki, bu da kreditlərin dominat paya malik bir neçə bankda təmərküzləşdiyini göstərir. Təmərküzləşmə payı kiçik olan bankların ortamüddətli dövrdə rəqabətə davam gətirə bilməməsi riski vardır.

Ölkəmizin yeni inkişaf strategiyası ölkədə güclü və sağlam bankların olmasını tələb edir. Sağlam bank sisteminin yaradılmasının yollarından biri də bank sektorunda konsolidasiya tədbirlərinin aparılmasının hüquqi və texniki metodoloji prosedur və qaydalarının işlənib hazırlanması ilə mümkün ola bilər. Hal-hazırkı qaydalarda

konsolidasiya prosesinin texniki və mərhələli həll yolları şəffaf şəkildə göstərilmədiyindən bu istiqamətdə aktivlik və real nəticələrin baş vermədiyini görürük. Prosesdə təşvik mexanizminin olmasına ehtiyac var. Burada ən böyük təşviklərdən biri kimi konsolidasiya prosesindən sonra növbəti 1 il ərzində mənfəət vergisi ödənişindən azad olma proseslərin sürətlənməsinə müsbət təsir edə bilər. Həmçinin prosesin özünün mürəkkəb olduğunu nəzərə alaraq icra vaxtına görə mərhələlərə ayrılması təklif olunur.

3. Müasir dövrün monetar tənzimləmə istiqamətlərində karbonsuzlaşdırılmış iqtisadiyyat, iqlim dəyişikliyi konsepsiyası strateji yanaşmaların əsas istiqaməti kimi çıxış edir.

Iqlim dəyişikliyinə təsiri nəticəsində sosial, texnoloji və siyasi qərarların qəbul olunması öz növbəsində qiymət səviyyəsinə, istehsal, məhsuldarlıq və kredit bazarlarına öz təsirini göstərdiyi reallığı ilə qarşı qarşıyıq. Bu istiqamətdə geniş tədqiqat aparmış beynəlxalq təşkilatlar bu kimi səciyyəvi xüsusiyyətləri monetar tənzimləmə siyasətlərində nəzərə almağı inadla tövsiyə edirlər².

Günümüzün reallığında iqlim dəyişikliyi özünü hiss etdirməkdədir. Belə ki, temperatur səviyyəsində yüksəlmə, mövsümə qeyri xarakterik olan hava şəraiti, quraqlıq, meşə yanğınlarının mütəmadi baş verməsi, yağıntı normasında azalmanı nümunə olaraq qeyd edə bilərik. Hətta inflyasiya hədəflənmə rejimi tətbiq edən ölkələrdə iqlim dəyişikliyinə səbəb olan zərərli maddələrin atmosferdə səviyyəsi göstəricilərinin istifadə olunması qeyd olunan məsələnin ciddiliyinə dəlalət etməkdədir.

Potsdam Institu və Avropa MB tədqiqatçılarının 121 ölkə üzrə (inkişaf etmiş və inkışaf etməkdə olan ölkələr) birgə həyata keçirdiyi tədqiqatın proqnozuna əsasən qlobal istiləşmə 2035-ci ilədək olan dövrdə illik olaraq qlobal ərzaq qiymətlərində 0.92-3.23 %, ümumi

² Breitenfellner, A. The impact of climate change on monetary policy / A. Breitenfellner, P. Wolfgang, -Austria, Monetary policy & the economy, Q3/21, -2021. -p.22.; Central Banks and supervisors. Network for Greening the Financial System Technical document, Climate Change and Monetary Policy Initial takeaways / -France, This report has been coordinated by the NGFS Secretariat, Banque de France. -2020. -p.19.; Orphanides, A. Options for the ECB's Monetary Policy Strategy Review/A. Orphanides, Y. LEngwiler, Requested by the ECON committee, - 2020, -p.94.

inflasiya səviyyəsində isə 0.32-1.18% artıma səbəb olacaq³. Ölkəmiz bu qiymətləndirmə nəticəsindən yola çıxaraq perspektiv imkanları qiymətləndirməli və mümkün təsirinin azaldılması istiqamətində həll yollarını müəyyən etməlidir. Onu da qeyd etmək istərdim ki, hökumət səviyyəsində bu istiqamətdə müəyyən işlər də görülməkdədir. Belə ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda yaşıl enerji zonalarının yaradılması, ağıllı kənd layihəsinin uğurla icra olunmasını buna nümunə olaraq göstərə bilərik. Həmçinin COP29 Azərbaycanda keçirilməsi (2024 noyabr), 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi ölkəmizin iqlim dəyişmələrinə qarşı mübarizə tədbirlərində aktiv yer almağa önəm verdiyi və yaşıl iqtisadiyyata keçid proseslərinin sürətləndirilməsində iddialı olduğunu deməyə əsas verir. Azərbaycan Respublikası 2016-cı ildə Paris Sazişini təsdiq edib və global iqlim dəyişmələri ilə mübarizə tədbirlərinin aparılmasında öhdəliklər götürmüşdür (qaz tullantılarının həcmi 35% azaltmaq). MB makroiqtisadi modellərin qurulmasında indiyə kimi tələb, təklif, qiymət faktorlarını nəzərə alırdılarsa, bundan sonra iqlim dəyişikliyi də təsiredici faktor olaraq nəzərə alması və iqtisadi modelləşmələri buna uyğun dəyişmələri tövsiyyə olunmaqdadır⁴.

Bununla yanaşı yaşıl iqtisadiyyata keçid proseslərinin sürətləndirilməsində banklar yaxından iştirak etməlidir və bunun üçün onların qarşısında maliyyələşdirmə ilə bağlı yeni tələblər müəyyən olunmalıdır. Yaşıl maliyyələşdirmə prosesinin stimullaşdırılmasının ilk şərtlərindən biri kimi makroprudensial tələblərdə yumşaldıcı və təşvikedicilərin zəruri olduğunu hesab edirik. Həmçinin qeyd olunan tədbirlər və təşvikedicilərin mexanizmlərin həyata keçirilməsini tövsiyə edirik: yaşıl kapital buferinin yaradılması, aktivlərin risk dərəcəsinə görə təsnifləşdirilməsində güzəştli risk çəkirlərinin

³ Kotz, M. The impact of global warming on inflation; averages, seasonality and extremes / M.Kotz, F. Kuik, E. Lis, C. Nickel. – German: Working paper series, No 2821, - 2023. -p.50.

⁴ Breitenfellner, A. The impact of climate change on monetary policy / A. Breitenfellner, P. Wolfgang, -Austria, Monetary policy & the economy, Q3/21, -2021. -p.22.; Central Banks and supervisors. Network for Greening the Financial System Technical document, Climate Change and Monetary Policy Initial takeaways / -France, This report has been coordinated by the NGFS Secretariat, Banque de France. -2020. -p.19.

müəyyən olunması, yaşıl maliyyələşdirmə hədəfinin müəyyən olunması, yaşıl istiqraz proqramının qəbulu.

4. Monetar göstəricilər əsasında hazırlanan proqnoz məlumatların kommunikasiyası monetar şəraitə təsir edən əsas istiqamətlərdən biridir.

Müasir dövrün monetar tənzimləmə strategiyasında kommunikasiya aləti bazar gözləntilərinin effektiv idarə olunmasına ən çox təsir edən vasitə kimi çıxış edir. Qlobal iqtisadi və geo-siyasi vəziyyətin sürətlə dəyişməsi müvafiq olaraq da ölkələrin iqtisadiyyatlarına təsir edir. Belə bir şəraitdə iqtisadi subyektlərin fəaliyyət planları daha çox perspektiv imkanlara və qiymətləndirmə nəticələrinə əsaslandığından onlar üçün istiqamətverici məlumatların olması vacib amil kimi çıxış etməkdədir. Çünki, optimal qərarların verilməsi maliyyə savadlığının yüksək olmasını tələb etməklə yanaşı qlobal bazarda cərəyan edən hadisələrin inkişaf xəttinin xüsusiyyətləri və hədəflərin qurulması ilə də sıx bağlıdır. Bu xüsusda Mərkəzi Bankın etibarlı hökumət qurumu olması və müstəqil siyasət aparması bu inamın yaranmasına təsir vasitəsi olduğunu da biz istisna etməməliyik. Bu da onu deməyə əsas verir ki, məhz doğru zamanda və şəraitdə monetar qərarların bazarlara ötürülməsi yüksək səviyyədə kommunikasiya şəraitinin yaradılması və inamın formalaşdırılmasını tələb edir. Bu alətdən məqsədli və zamanında istifadə ictimaiyyətin Mərkəzi Bankın siyasətinə inamını artırır. Bu inam nəticəsində onların biznes fəaliyyətlərində davranışları dəyişir ki, bu da monetar siyasətin effektivliyinə müsbət təsir edir.

Kommunikasiya prosesinin digər vacib istiqaməti iqtisadi qiymətləndirmələrin ictimaiyyətə çatdırılması formasıdır.

Azərbaycanda tənzimləyici orqan(TO) pul siyasətinin icmalı, monetar siyasətin istiqamətləri, uçot faiz dərəcəsinin dəyişməsi ilə bağlı məlumatı dövrü olaraq ictimaiyyətə təqdim edir. Bununla belə məlumatlarda şəffavlıq elementlərinin nisbətən zəifliyi və mürəkkəb yazı dilində tərtibi onu deməyə əsas verir ki, birmənalı olaraq anlaşılmasında çətinliklər yaranır. Bu məlumatların daha şəffav və optimal yazı dilində təqdim olunması həm gözləntilərin düzgün formalaşmasına müsbət təsir edə bilər, həm də TO məqsəd və

hədəflərinə nail olunmasında münbit şərait yarada bilər⁵.

5. Maliyyə texnologiyalarının inkişafı və sürətli rəqəmsallaşma monetar tənzimləmə çərçivəsinin təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Monetar strateji yanaşmaların təkmilləşdirilməsini zəruriləşdirən digər amil maliyyə bazarlarında rəqəmsallaşmanın sürətli inkişafı ilə bağlıdır.

Rəqəmsallaşmanın genişlənməsi ənənəvi kredit və pul formasını dəyişməsi ilə artıq monetar siyasətin nəzəriyyəsi və tətbiqinin dəyişilməsinə səbəb olacağı şübhə doğurmur.

“Worldpay” hesabatına əsasən, elektron pul kisəsi üzərindən hesablaşma əməliyyatlarının ümumi həcmi 2023-cü ildə 50% təşkil etmişdir ki, 2027-ci ildə bu həcm 61% çatması proqnozlaşdırılır⁶. Elektron pul kisəsinə bank kartlarının əlavə olunması yolu ilə rəqəmsal hesablaşmaların aparılması bank sektorunun ənənəvi hesablaşma qaydası və fəaliyyət rejiminə böyük ölçüdə öz təsirini göstərməkdə davam edir ki, bu da müsbət mənada innovativ həll yolu kimi qiymətləndirilir.

Rəqəmsal texnoloji yeniliklərə inteqrasiya infrastruktur elementlərinin həll edilməsi üzərində ciddi işlərin aparılmasını tələb edir. İqtisadi proseslərin inkişaf xətti onu deməyə əsas verir ki, qlobal ticarətdə rəqəmsal valyuta əməliyyatları istiqamətində infrastruktur və texnoloji həll yollarını yaratmayan dövlətlər maliyyə inkluzivliyi problemləri yaşaya bilərlər. Bu səbəblə dünya mərkəzi bankları öz rəqəmsal valyutalarını yaratmaqla rəqəmsal hesablaşmalarda öz təsirini saxlamaq yolları barədə tədbirlər həyata keçirirlər. Bu tədbirlərdən biri də rəqəmsal valyutanın(CBDC) buraxılması ilə bağlıdır.

Digər kriptovalyutalardan fərqli olaraq CBDC qiyməti ölkənin fiat valyutasının ekvivalentində mərkəzi banklar tərəfindən müəyən olunur. CBDC buraxılmasını labüdləşdirən səbəbləri aşağıdakı kimi qruplaşdırı bilərik:

- ✓ Qlobal hesablaşma sisteminin mənzərəsinin dəyişməsi
- ✓ Bank və maliyyə sistemində texnoloji yeniliklərin sürətlənməsi
- ✓ Ev təsərrüfatları və biznes subyektlərinin təhlükəsiz, dinamik, aşağı

⁵ Ağakışiyev Z.İ, Monetar siyasətdə kommunikasiya kanalı və onun təsir xüsusiyyətləri // - Bakı: Qərbi Kaspi Universitetinin elmi xəbərlər jurnalı, -2024, №1(14), - s. 36-40.

⁶ The global payment report 2024, -2024, -p.160

xərcli hesablaşma sisteminin olması zərurəti

- ✓ Maliyyə inkluzivliyinin vacib şərti
- ✓ Monetar və fiskal siyasətin icra prosesinin sadələşdirilməsi
- ✓ Əməliyyatların şəffavlaşdırılması
- ✓ Kriptovalyuta və blockchain texnologiyasının tətbiqi imkanları və sürətli inkişafı nağdız formada hesablaşma imkanları qurulmuş bir cəmiyyətə və rəqəmsal valyutalara maraq yaratmaqdadır.
- ✓ Çirkli pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması

Mərkəzi banklar CBDC buraxılması proseslərində çox ehtiyatlı yanaşma göstərdiyi müşahidə olunur. Bu tərəddüdlər rəqəmsal valyutanın buraxılmasının monetar transmissiya mexanizminə və qiymətlərin sabitliyinə mümkün əks təsirləri ilə bağlıdır. Digər narahatedici məqam CBDC-nin bankların əmanət bazalarına təsiri və kreditləşmə ehtiyacı üçün resurs təmini mənbəyinin alternativ sahələrinin tapılması ilə bağlıdır. Əmanət bazalarını qoruyub saxlamaq yüksək faiz dərəcələrinin tətbiqinə gətirib çıxara bilər ki, bu da öz növbəsində kredit bazarına mənfəə təsir göstərə bilər.

Aktivlərin rəqəmsal maliyyə alətlərinə çevrilməsi müvafiq olaraq da hesablar planında yeni hesabların yaradılmasını tələb edir. Mövcud hesablar planında rəqəmsal maliyyə aktivlərinin növü və çeşidi üzərindən uçot və nəzarət imkanlarının yaradılması aktivlərin strukturunda baş verən tendensiyaları yaxından izləməyə münbit şərait yarada bilər. Xüsusən də rəqəmsal valyuta əməliyyatının perspektivdə genişlənməsi və onların müxtəlif bazar paylarına sahib olması qiymət dəyişmələri zamanı şokların yaranmasına səbəb ola bilər ki, bu da aktivin növünə görə yaranan təsirin hesablanması baxımından faydalı ola bilər.

6. Bank əməliyyatlarının təhlükəsizlik səviyyəsinin

artırılması monetar şəraitin formalaşmasının zəruri tələbidir.

Maliyyə əməliyyatlarının rəqəmsal platformalara transformasiyası genişləndikcə bu məlumatların təhlükəsizliyinin təmini məsələləri müəyyən narahatlıqlar yaratmaqdadır. Yeni texnologiyanın tətbiqi yeni risk ocaqlarının yaranması ilə müşayiət olunduğundan proseslərin inkişafında daha ehtiyatlı davranış nümayiş etdirildiyi müşahidə olunur. Digər ifadə ilə desək kibercinayətlər və maliyyə fırıldaqçılığı ilə bağlı çoxistiqamətli risklərin təzahürü müvafiq olaraq

risk önləyici tədbirlərin mövcudluğu və tətbiqi şəraitinin yaradılmasını tələb edir⁷. Kiberhücumların əsas hədəfi fond bazarları, bank və maliyyə qurumlarıdır ki, bu qurumlarda da risklərin tənzimlənməsi səviyyəsinin daima təkmilləşdirilməsi və baş verən müdaxilə risklərinə qarşı müxtəlif həll ssenarilərinin olması zəruridir. Bunun üçün mütəmadi test variantda yoxlama tədbirləri aparılmalı və qiymətləndirmənin nəticəsini əks etdirən dövrü sertifikatlaşdırma tədbirləri olmalıdır. Mərkəzi bankların kibertəhlükəsizliklə bağlı kompleks tədbirlərlə zənginləşdirilmiş strategiyalarının olması bu mövzuda zəruridir. Belə bir strateji yanaşma qaydası yaranan riskin xarakterinin müəyyən olunması, aşkarlanması və qarşısının alınması yollarını özündə ehtiva etməsi tədbirlərin dərhal həyata keçirilməsi baxımından əhəmiyyətli ola bilər. Strateji tədbirlərdə həmçinin riskin yaranması və əlaqəli sistemlər üzrə bloka salınması və sonda identifikasiya edildikdən sonra blokdan çıxarılma, məlumatlandırma kimi kompleks tədbirlərlə zənginləşdirilməsi müfəssəl bir strategiyanın olmasını tələb edir. Qeyd edilən hər bir mərhələnin sənədləşdirilməsi və gələcəkdə oxşar situasiyalarda proqramlaşdırılmış tədbirlərin icrası ümumi maliyyə sisteminə ünvanlandığından tənzimləyici orqanın səlahiyyətinə daxil edilməsi tövsiyyə olunur.

Təhlil nəticəsində təkmilləşdirilməsinə ehtiyac olan məqamları ümumiləşdirilmiş şəkildə qeyd etmək istərdik:

- İnformasiya təhlükəsizliyi tədbirlərinin beynəlxalq standartlara uyğunluq kriteriyalarının müəyyən olunması və reyting sisteminin tətbiqi.

- ISO 27001 sertifikatlaşdırma nişanının (kibertəhlükəsizlik, informasiya təhlükəsizliyinin idarəedilməsi) tətbiqi, korporativ idarəetmə standartları tələbi olaraq maliyyə hesabatlığına mütləq şərt olaraq əlavə olunması

- Reyting sisteminə əsasən kibertəhlükəsizlik səviyyəsi zəif olan banklara texnoloji həll yollarının tətbiqi istiqamətində texniki dəstək xidmətinin təşkili

Onu da qeyd etməliyik ki, rəqəmsallaşmanın sürətlə

⁷ Araujo, D. Machine learning applications in central banking / D. Araujo, G. Bruno, J. Marcucci, - IFC Bulletin, No 57, - October 2021. -p.27.

genişlənməsinin yaratdığı reallıqlar, texnoloji inkişafın sürətlə yayılması, üçüncü tərəf iştirakçılardan asılılıq, mərkəzi bankların əməliyyat çərçivəsində planlaşdırılmayan dəyişiklik, kiber təhlükələr, maliyyə-hesablaşma əməliyyatlarının davamlılığında yaranan risklər biznes proseslərin davamlı qiymətləndirilməsini tələb edir⁸. Yaranan problemlərin həllində hazırlıq səviyyəsinin aşağı olması biznes proseslərin dayanmasına səbəb olmaqla maliyyə-hesablaşma tərəflərinin fəaliyyətində problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu səbəblə çevik tənzimləmə mexanizmlərinin dərhal işə düşməsi və həll variantının tapılması biznesin davamlılığı planının (BDP) mövcudluğuna bağlıdır.

NƏTİCƏ

Tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş elmi yeniliklər və təklifləri aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirə bilərik:

1. Maliyyə texnologiyalarının sürətli inkişafı şəraitində çevik qərarların qəbulu və proqnozların qurulması innovativ həll yollarından istifadə şəraitinə bağlı olduğu müəyyən olundu. Məlumatların böyüklüyü, emalı, ayrı-ayrı ekonometrik modelləşmədə tətbiqi məhdudiyyətləri artıq öz yerini Data Science, Machine learning kimi innovativ həll yolları ilə kompensasiya olunmasına dəyişməkdədir. Bu texnologiyanın tətbiqi ilə geniş məlumat bazaları süni intellektin tətbiqi ilə generasiya olunur və nəticələri çevik tənzimləmə və qərar vermədə vacib mənbə kimi istifadə olunur.

2. Rəqəmsallaşmanın genişlənməsi ənənəvi tənzimləmə mexanizmlərinin dəyişdirilməsi zərurəti yaratmışdır. Rəqəmsallaşma istiqamətində transformasiya proseslərinin həyata keçirilməsi bir seçim olaraq deyil, artıq bir məcburiyyət kimi özünü göstərir. Mərkəzi Bank öz rəqəmsal valyutasını buraxmaqla rəqəmsal maliyyə aktivlərinə nəzarət və müdaxilə imkanını gücləndirə bilər ki, bu da maliyyə hesablaşmalarının sabitliyi öhdəliyinin icrası baxımından vacibdir. Bunun üçün infrastruktur məsələlərinin həlli, əməliyyat modelinin seçilməsi və pilot layihədə tətbiqi imkanları yaradılmalıdır.

3. Əmanətlər kreditləşmə fəaliyyətinin əsas resurs bazası kimi

⁸ Rosenberg, J. Business continuity planning at central banks during and after the pandemic / J. Rosenberg, T. Alexandre. BIS representative office for the Americas, -Aprel 2022. - p.30.

çıxış etdiyindən onun sığortalanma qaydası və sığortalanan məbləğ hissəsi resursların banklarda cəmləşməsinə əsas təsir edici faktor kimi çıxış edir. İflas edən bankların təcrübəsi göstərdi ki, hüquqi şəxslər və sahibkarların bankın aktivləri hesabına əmanətlərini geri alması prosesləri əlverişli deyil, bəzən bankın aktivlərinin satılması bu vəsaitlərin ödənilməsinə kifayət etmir ki, bu da narazılığın yaranmasına səbəb olur. Əmanətlərin sığortalanması sistemində hüququ şəxslər və sahibkarların əmanətləri üzrə ən azı fiziki şəxslərə məxsus limitdə sığortalanma mexanizminin tətbiq olunması, həmçinin də könüllü sığortalanma sisteminin yaradılması təklif olunmuşdur.

4. Ölkəmizin yeni inkişaf strategiyasına qədəm qoyması ölkədə güclü və sağlam bankların olmasını tələb edir. Bundan başqa global maliyyə bazarında baş verən şoklar onu deməyə əsas verir ki, şokların absorbe edilməsi üçün bank sektorunda yüksək kapitallaşma olmalıdır. Sağlam bank sisteminin yaradılmasının yollarından biri də bank sektorunda konsolidasiya tədbirlərinin aparılmasının hüquqi və texniki metodoloji prosedur və qaydalarının işlənib hazırlanması və təşvik mexanizminin yaradılması ilə mümkün ola bilər. Burada ən böyük təşviqlərdən biri kimi konsolidasiya prosesindən sonra növbəti 1 il ərzində mənfəət vergisi ödənişindən azad olma, həmçinin prosesin özünün mürəkkəb olduğunu nəzərə alaraq icra vaxtına görə mərhələlərə ayrılması təklif olunmuşdur.

5. Global iqlim dəyişmələrinin səbəb olduğu çoxistiqamətli risk istiqamətləri aşkar olundu. Karbonsuzlaşdırılmış iqtisadiyyat konsepsiyasına keçidlə bağlı zəruri strateji tədbirlər müəyyən olundu, həmçinin keçid prosesinin sürətləndirilməsi məqsədilə yaşıl iqtisadiyyat sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlərə daha güzəştli, təşvikədcə şərtlərlə kreditlərin verilməsi mexanizminin yaradılması, aktivlərin təsnifləşdirilməsində ehtiyatların yaradılması qaydasında güzəştlərin verilməsi, kreditlərin məcmu kapitalın adekvatlığı normasına təsirinin azaldılması məqsədilə risk səviyyəsinə görə təsnifləşdirmədə ayrıca güzəştli risk qrupunun yaradılması tövsiyə olunmuşdur.

6. Bank əməliyyatlarının kibertəhlükəsizlik səviyyəsinin artırılması maliyyə dayanıqlığı elementinin vacib istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Bu istiqamətdə davamlı tədbirlər görülməli və intensiv stress testlər tətbiq olunmalıdır. AR Mərkəzi Bankının

kibertəhlükəsizliklə bağlı kompleks tədbirlərlə zənginləşdirilmiş strategiyasının olması bu mövzuda zəruridir. Həmçinin kibertəhlükəsizlik səviyyəsinin artırılması ilə bağlı beynəlxalq standartlara uyğunluq kriteriyasının yaradılması, ISO 27001 sertifikatı nişanının tətbiq edilməsi və təhlükəsizlik səviyyəsi zəif olanlara texniki dəstək xidmətinin göstərilməsi tövsiyə olunmuşdur.

7. Müasir dövrün monetar tənzimləmə strategiyasında kommunikasiya aləti bazar gözləntilərinin effektiv idarə olunmasına ən çox təsir edən vasitə kimi çıxış edir. İqtisadi subyektlərin fəaliyyət planları daha çox perspektiv imkanlara və qiymətləndirmə nəticələrinə əsaslandığından onlar üçün istiqamətverici məlumatların olması vacib amil kimi çıxış etməkdədir. Məlumatların daha şəffaf və optimal yazı dilində təqdim olunması həm gözləntilərin düzgün formalaşmasına müsbət təsir edə bilər, həm də tənzimləyici orqanın məqsəd və hədəflərinə nail olunmasında münbit şərait yarada bilər.

8. Müstəqil monetar siyasətin aparılmasının vacib şərtlərindən biri üzən məzənnə rejiminə keçidin aparılmasıdır. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı qarşıya qoyulan məqsədlərin real nəticələrinin iqtisadiyyatda pay göstəricisinin artması bu rejimin tətbiqinin əsasını təşkil edir. Üzən məzənnə rejiminə uğurlu keçidin əsas təməl şərtləri işlənib hazırlandı.

9. Pandemiya böhranı və onun yaratdığı risklərin tənzimlənməsi mərkəzi banklar qarşısında vacib bir çağırış olduğunu ortaya çıxardı. Çünki pandemiya ilə bağlı qeyri müəyyən vəziyyətin davam etməsi, eyni zamanda da virusun mutasiyası iqtisadi proseslərə mənfi təsir edir. Bu kimi risklərin qarşısını almaq üçün monetar sistemdə risklərin idarə edilməsi qaydalarına biznesin davamlılığının təmin olunması planının daxil edilməsi təklif olunmuşdur.

10. Sistem risklərini effektiv tənzimləmək, böhranlı durumlara dayanıqlılıq göstəricilərinin artırılması və ölkədə maliyyə sabitliyinin təmin olunması istiqamətində təkmilləşdirmə işlərinin aparılması da günün vacib çağırışı kimi qiymətləndirilir. Mövcud qaydalarda BGN 45% əmsalının pozulması ilə yuxarı nisbətdə kreditlərin ayrılması inflyasiya təzyiqinin davam etdiyi şəraitdə kreditlərin ödənilməsində problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Bu səbəblə BGN əmsalının pozulması ilə verilən kreditlərin istehlak krediti portfelinə nisbəti

göstəricisinin tətbiq olunması təklif olunmuşdur. O cümlədən gəliri yüksək olan borcalanalar üzrə BGN pozulması qaydası ilə kreditlərin verilməsi və nisbətən gəliri aşağı olan kateqoriyalar üzrə isə BGN pozulmasının qadağan edilməsi təklif olunmuşdur.

11. Monetar siyasətin effektivliyi və optimal tənzimləmədə uğuru maliyyə böhranları zamanı monetar və iqtisadi şəraitin tələblərinə uyğun idarəetmə modeli və çevik alətlərin tətbiqi imkanları ilə sıx bağlıdır. Hazırki, idarəetmə modeli onu deməyə əsas verir ki, ölkənin qlobal maliyyə bazarlarına zəif interqasiyası şəraitində global şoklardan qorunma və risklərin qarşısının alınması təcrübəsi özünü doğruldur. Lakin geo-siyasi proseslərin təsiri, ənənəvi global əməkdaşlıq çərçivəsində baş verən proseslər yeni idarəetmə modeli və tənzimləmə siyasətinin formalaşdırılmasını tələb edir.

12. Qlobal maliyyə bazarına integrasiya barədə danışarkən ilk növbədə kapital bazarlarının inkişafı konsepsiyasında həm yerli və xarici investorların fəaliyyətinə şərait yaradan maliyyə insitutunun formalaşdırılması tələb olunur. Təvsiyə edirik ki, normativ bazalar və əməliyyat prosesləri yeni blockchain texnologiyalarının tətbiqinə uyğunlaşdırılsın və kapital bazarlarına integrasiya proseslərinin reallaşdırılmasına şərait yaradan biznes mühitinin formalaşdırılması tədbirləri həyata keçirilsin.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə bağlı aşağıdakı məqalələr və tezislər dərc edilmişdir:

1. Monetar siyasətin iqtisadi proseslərə təsiri və effektivliyinin artırılması tədbirləri. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXII Respublika elmi konfransının materialları, I cild, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti 22-23 noyabr 2018-ci il, Bakı, 2018.

2. Bank sistemində sabitliyin bərpasına yönəldilmiş monetar siyasətin qiymətləndirilməsi. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər, Bakı, No.6, 2019, səh 214-220.

3. Monetar siyasətdə inflyasiya hədəflənməsi rejimi və iqtisadi proseslərə təsiri. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər, Bakı, No.5, 2019, səh 164-170.

4. Ölkənin valyuta siyasətinin iqtisadi proseslərə təsirinin

qiymətləndirilməsi. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIII Respublika elmi konfransının materialları, I cild, Bakı, 2019.

5. Domestic policy reforms of Azerbaijan in covid 19 situation. ISARC international science and art research center, International Palandoken scientific studies congress 24-25 April 2021, Erzurum / Turkey, 2021, səh 351-359.

6. Economic policy response to the pandemic situation and assessment of economic regulation policy in Azerbaijan. Экономика и Предпринимательство, Moskva, No.2 (127), 2021, səh76-89

7. Mərkəzi Bankın uçot faiz dərəcəsinin iqtisadi proseslərə təsirinin qiymətləndirilməsi. Azərbaycan Universitetinin Elmi Jurnalı, İpək Yolu, Bakı, No.4, 2021, səh 5-11.

8. Valyuta məzənnə rejiminin iqtisadi proseslərdə rolu. Azərbaycan Universitetinin Elmi Jurnalı, İpək Yolu, Bakı, No.2, 2021, səh 21-28.

9. İqlim dəyişikliyinə qiymətlərin sabitliyinə təsiri və tənzimləmə tədbirləri. Qərbi Kaspi Universitetinin elmi xəbərlər jurnalı, Bakı, No. IV (13), 2023, səh 95-100.

10. Data science və rəqəmsallaşma proseslərinin monetar tənzimləmədə rolu. Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnalı, Bakı, No.1 (72), 2024, səh 147-153.

11. Monetar siyasətdə kommunikasiya kanalı və onun təsir xüsusiyyətləri. Qərbi Kaspi Universitetinin elmi xəbərlər jurnalı, Bakı, No.1 (14), 2024, səh 36-40.

Dissertasiyanın müdafiəsi “06” noyabr 2024-cü il tarixdə saat 16:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin www.unec.edu.az rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “04” oktyabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 18.09.2024
Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Həcmi 1 ç.v. (42629 işarə). Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*

Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809